
KÖNYVSZEMLE

KORTÁRSÁK VÉLEMÉNYE MARXRÓL ÉS ENGELSRŐL

A belgrádi Rad Könyvkiadó 1983-ban egy rendhagyó könyvet jelentetett meg Marxról és részben Engelsről. A könyv címe: *Beszélgetések Marxszal és Engelszel* a tíz évvel ezelőtti német kiadás címének tükörfordítása (Gespräche mit Marx und Engels. Herausgegeben von Hans Magnus Enzensberger; Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1973). Természetesen szó sincs beszélgetésről, hanem mások vélekedéséről, kortársak visszaemlékezéseiről, vagy a tudományos szocializmus két megalapítójával történt érintkezés idején lejegyzett benyomásokról. A könyv tehát semmiképpen sem beszélgetés Marxszal és Engelszel, hanem beszélgetések, vélekedések, ármánykodások Marxról és Engelsről. Hozzáfűzhetjük, hogy még pletykálgatást is szerkesztett könyvébe Enzensberger, azzal az alapvető szándékkal, hogy demisztifikálja a Marxról és Engelsről kialakult kanonizált képet. Könyve szerkesztésekor a szerző valószínűleg azt a múlt század végén megjelentetett, Johann Wolfgang Goethe-ről szóló kötettsorozatot (Bidermann szerkesztésében, 1889 és 1896 között, tíz füzetben került az olvasó kezébe *Beszélgetések Goethével* címen), tartotta szem előtt, amelyben a nagy irodalmár személyéről, viselkedéséről, jelleméről és modoráról egy rendhagyó, szokatlan kép tárul elénk kortársai feljegyzései

alapján, anélkül, hogy a nagy alkotó életművét érdemlegesen tárgyalták volna, vagy hogy értékét és nagyságát kétségbevonta volna a kötettsorozat.

Ilyen demisztifikáló szándékkal próbálkozott meg ez a hazánkban sem ismeretlen, alapjában haladó politikai nézeteket valló költő, prózaíró és publicista. A jelenkor egyik kimagasló költőjeként ismert Hans Magnus Enzensberger verseit irodalmi folyóirataink is publikálták, 1982-ben pedig a belgrádi BIGZ (szerbhorvát nyelven) közreadta *Németország, Németország többek között* című esszéket.

A szerző kötete előszavában előrebocsátja, hogy nem szándékozik Marx és Engels alkotásával foglalkozni, s így tartózkodik is minden elméleti tudományos kérdés tárgyalásától. Persze, ehhez képtelen következetesen tartani magát, s így elsősorban Marx ellenlábásainak megfogalmazásában, különösen sok teret kap szövegválogatásában Mihail Alekszandrovics Bakunyn. Ezenkívül Marx tanítása, valamint Marxnak és főleg Engelsnek azok a kevésbé ismert interjúi is megtalálhatók a könyvben, amelyeket a különböző lapok munkatársainak adtak politikai témákról, s itt az elméleti kérdések sem kerülhetők meg, természetesen leegyszerűsítve, dióhéjban.

A kötet szerkesztője úgy véli megol-

dani a Marx és Engels jelleméről és egyéniségéről alkotott szokványos kép demisztifikálását, hogy a legkülönbözőbb kortársak első benyomását és véleményét közli, vagy olyan visszaemlékezéseket, amelyeket alkalmilag, időnként haminc év után vetettek papírra. A nyilatkozók között pedig többségben vannak azok, akik nem szívlelték Marxot. Engelsről kevesebb közlés van, s ez is inkább életének utolsó másfél évtizedére esik. A könyv szerkesztője mindenestre egy szokatlan képet festett Marxról és Engelsről, főleg azokat a vonásait domborítva ki, amelyek már a velük nem rokonszenvezők vagy éppenséggel ellenséges érzületű kortársak, helyenként rendőrségi besúgók eltorzítottak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az ilyenképpen demisztifikált kép Marxról és Engelsről tárgyilagos. Inkább arról tanúskodik, hogy milyen nagy ellenszenvvel viseltettek irántuk – főleg pedig Marx iránt – azok, akikkel együttműködtek, esetleg átmenetileg érintkeztek, vagy eszmei-politikai harcot vívtak.

Természetesen, noha kisebb mértékben, Ernstsberger helyt ad Marx családtagjai és meghitt barátai közléseinek is. A teljesebb kép kialakítását azonban már azzal is megakadályozta, hogy eltekintett Marx és Engels levelezésének közlésétől, s így a baráti és harcostársi véleményeket és jellemzéseket hiába keresnénk a kötetben.

A szöveggyűjteményben nyilatkozó személyek megválogatása ugyancsak szubjektív. Ferdinand Lassalle benyomásairól és véleményéről pl. szó sincs, holott a könyv szerkesztője elsősorban a németországi olvasó érdeklődését tartotta szem előtt, s tudvalevő, hogy Lassalle szerepe a német munkásmozgásban megkerülhetetlen. Természetesen Lassalle véleménye Marxról nem tárgyilagos, vagy legalábbis Lassalle és Marx személyi kapcsolata igen ellentmondásos. Mint ismeretes, Lassalle áradozott Marxról, büszke volt, hogy hívé-

nek és követőjének vallhatta magát, ám Marx helytelenítette Lassalle szétforgácsolódó érdeklődését, ami megakadályozta az elmélyült munkában. Marx ezenkívül kifogásolta Lassalle-nak a munkásmozgalmi kérdésekhez való eklektikus viszonyulását, ami voltaképpen a tudományos szocializmus, de a rögtönzés és ötletszerűség, valamint a kispolgári közhangulatból kölcsönvett jelzőszavak és megoldások sajátos keveréke volt. Marx értékelte Lassalle-nak a német munkásokra gyakorolt mozgósító befolyását, de hirdetett eszméinek felemás értékét – függetlenül attól, hogy fennhangoztatta Marx tanítása mellett való elkötelezettségét – veszélyesnek tartotta a németországi munkásmozgalom kibontakozása szempontjából, és Engelsszel együtt tisztában volt, hogy közöttük előbb-utóbb kenyértörésre kerül sor. Lassalle korai halála miatt ez nem következett be, ám tudvalevő, hogy Marx a Lassalle-féle hányaveti, öntelt embereket, még kétségtelen tehetségük és értékeik ellenére sem szívlelte.

A könyv inkább egy marxizáló szerző munkájának mondható, egy olyané, amilyenek szép számban voltak 1905 után az orosz baloldali értelmiség között is, s akiket Lenin „a marxizmus körül” helyet foglaló értelmiségnek nevezett. A kötet szerkesztője túlon túl óvakodik, hogy a nyugati baloldali értelmiség még véletlenül se illesse ortodoxiával. Fennhangoztatja begyöpedésellenes álláspontját, és ezért sokkal bőségesebben merít azokból az írásokból, amelyek kedvezőtlen képet festenek Marxról azzal, hogy Engels jellembrázolására már kevesebb erőfeszítést tesz, és inkább már az aggastyán Engels arcélét igyekszik körvonalazni.

Mint kiadási termék a belgrádi Rad Kiadóvállalat ama kiadványai közé sorolható, amely a munkásmozgalomról és a marxizmusról szokatlan megvilágításban szeretne tájékoztatni, és ilyen értelemben „nem vonalas csemegének” számít. Ezek közé a kiadványok közé

sorolható pl. Vladimir Dedijer 1978-ban kiadott *Josip Visszarjonovics Sztálin elveszített ütközete* című könyve és Jules Humbert-Droz svájci kommunista, majd szocialista négykötetes emlékezéseinek kétkötetes szerbhorvát nyelvű kivonatos kiadása, 1982-ben, *A Komintern titkárnak emlékirata* címmel. Ilyen kiadványnak számít a már kézirat formájában hányatott sorsú és kiadását főleg a Horvát Kommunista Szövetség vezetősége részéről ellenző kétkötetes könyv – amelyet a Rad 1983-ban jelentetett meg és amelyben Vjenceslav Cenčić publicista közreadja Josip Kopinićnak a Komintern egyik spanyol polgárháborúbéli magas rangú beosztottjának, majd a háborús időkben Zágrábban székelő Komintern rezidensének és Tito személyes barátjának visszaemlékezéseit – A Popinić talány címmel. Ezekhez a könyvekhez sorolható a Hans Magnus Enzensberger által szerkesztett, mondhatnók: alkotott könyv Marx és részben Engels egyéniségéről, arcéléről és közvetlen környezetéről.

Meg kell hagyni, hogy a könyv nyomán kirajzolódó Marx és Engels arcél merőben szokatlan. Különösen Marx korábbi éveiről Arnold Ruge jellemzés dominál, később az I. Internacionálé idejéből főleg Mihail. A. Bakunyin véleménye kerül előtérbe, mely szerint Marx egy összeférhetetlen, a becstelenségig féltékeny és hiú ember volt. Másokkal szemben türelmetlen, áskálódásra hajlamos, egyeduralomra törő embernek festik le azokat, akik Marx ellenlábasai voltak – és tegyük hozzá: kevesen voltak közülük, akik valóban emberközelből ismerhették meg Marxot. Engelsről már mint koros emberről, főleg az 1884-es évek utáni időkből iktat be könyvébe bővebb anyagot. Ennek alapján egy joviális, részben hedonista öregember arcéle rajzolódik ki, aki már kétszer előzvegyűlten megadóan tűri Helen Demuth okos és célravezető házvezetőnői zsarnokságát, majd rövid időre titkárnőjének és házvezetőnőjének, Kauts-

ky elvált feleségének, Louise-nak rigolyáit, amíg újra férjhez megy, s mint Freibergerné újonnan alapított családjával, de követelésére egy tágasabb lakóházban, Engels még gondját viseli. Keveset tudunk meg a Kugelmann családtagjainak véleményéről, még kevesebbet a fiatal Marx és apja, majd testvérei, édesanyja és anyai ági hollandiai nagybátyja benyomásairól.

Természetesen, ha nem is tárgyalja a könyv, de érinti azt a kitartó és sok esetben szövevényes küzdelmet, amelyet Marx, Engels és elvarátai folytattak a tudományos szocializmus győzelméért az egyes országok munkásmozgalmiban. Ezt a küzdelmet bonyolították a nemzetközi körülmények, valamint a német, a francia, az angol és más munkásmozgalmakon belül uralkodó viszonyok is. Nagy gondot okozott nekik a valamikor megosztott Németország nagyszámú külföldön tartózkodó szakmunkása, akik részben gazdasági, részben politikai emigránsok voltak, s szervezkedésükben a hosszú külföldi tartózkodás csak kicsinyes megosztottságot és csoportellentéteket eredményezett. Ilyen körülmények között, valamint a Porosz Királyság, a rendőrbesúgó és provokátorok tevékenysége közepette kellett Marxnak, Engelsnek és elvarátainak szívósan és kitartóan küzdeniük tanításuk térhódításáért.

Az imént felsorolt körülményeket a könyv szerkesztője nemigen veszi figyelembe, s így inkább csak a saját prizmáján keresztül látott Marx- és részben Engels-arcélt kínálja fel szövegválogatásával. Az értesületlen olvasó Marxról torzképet alkothat, úgy tűnhet neki, hogy Marx összeférhetetlen, önhitt és kíméletlenül durva egyéniség volt. A Marx életét és eszmei fejlődését ismerő olvasónak ez a könyv csupán annyiban keltheti fel az érdeklődését, hogy bővebben értesülhet belőle Marx ellenlábasainak a nagy gondolkodóról alkotott véleményéről.

Enzensberger mint szerkesztő akarát-

lanul, vagy személyes rokonszenve alapján, a tárgyilagosság figyelembevételét mellőzve, nehezen elfogadható mértékben teret biztosít Bakunyinnak úgy, hogy annak szövegrészleteivel a saját nézeteit is propagálja mint a társadalom forradalmi átalakításának legszabadabb kibontakozását biztosító tanítást, szembehelyezkedve ezzel Marxszal, s Marx tanítását több ízben is durván hamisítja. Ez különösen szembeütő az I. Internacionálé Hágában (1872) megtartott kongresszusa kapcsán. Itt ugyanis Marx és harcostársai kivédtek a bakunyista anarchisták „hatalomátvétele”, s kizárták őket soraikból, döntést hoztak, hogy székhelyüket Európából Amerikába helyezik át, ami egyben azt is jelentette, hogy Marx és Engels kivonult a végrehajtó testület közvetlen tevékenységéből és megkezdődött az I. Internacionálé feloszlata (Bakunyinnak a Zürichben megjelenő Liberté-hez intézett nyílt levelét majdnem teljes terjedelmében közli – 270–290. oldal).

A közölt szövegek, meglehet, a véletlen folytán igen plasztikusan rajzolják meg Marx feleségének, Jenny, szüle-tét v. Westphalen személyiségét. A könyv szerkesztője túlzottan idézi azokat, akik Marx és Engels rossz emberismeretét emlegetik, alapvető érvként hozva fel Marxnak Edward Aveling – Marx legfiatalabb lányának élettársa – iránti érdemtelen bizalmát és rokonszenvét. Ebben az esetben kétségtelen, hogy Marx is, Engels is tévedett, s ezt könnyű volt bizonyossággal állítani, amikor már Eleonor-Tussy tragikusan véget vetett életének, csakhogy figyelembe kell venni, mennyi emberrel és milyen különböző szándékú emberekkel érintkezett, tartott fenn kapcsolatot és működött együtt vagy küzdött a két nagy forradalmár mozgalmas élete során.

A demisztifikáló erőfeszítések, amelyek az utóbbi két évtizedben váltak divatossá Nyugat-Európában, elsősorban azt igyekeznek kimutatni, hogy a sztáli-

ni despotikus szocializmus és a totalitárius politikai rendszer már a tudományos szocializmus bölcsőjében, tanításában és megalkotói egyéniségében, legalábbis csírájában, jelen volt. Ezt a téves, de divatos és kapatos szellemi áramlatot szolgálja Hans Magnus Enzensberger szerkesztése is. Persze nem mulasztja el a demisztifikálás kapcsán előhozni Frederick Demuth személyét sem, Marx és Helen-Lenchen Demuth házasságon kívüli gyermekét, akinek a hivatalos apa-ságát Engels vállalta, ezúttal Louise Kautsky-Freiberger 1898. szeptember 24-én, August Bebelnek írt levele alapján, amelyben beszámol Engelsnek a halásos ágyon, Tussy unszolására tett kijelentéséről (449–450. oldal).

Nem indokolt az a „jelzők szótára” sem, amelyet a könyv szerkesztője Marx és Engels levelezését igénybe véve állított össze. Nem világos, milyen mércék alapján választotta Enzensberger a könyve zárórészébe iktatott szótárt. Az egyes személyekhez fűződő jelzők köntörfalazás nélküliek, néha durvák, el-lentmondók, sőt sértők is. Olyan személyeket és jelzőket is felsorakoztat, amelyekről nem tudni, hogy melyik származik Marxtól és melyik Engelstől, csak az látszik, hogy időrendben tünteti fel őket. Vannak olyan személyek, akik ma már ismeretlenek és csak a névmutatóban nézhetünk utána, hogy voltaképpen kik is voltak. Ugyanakkor a könyv szerkesztője nem iktatja be Marx és Engels véleményét a következő személyekről: An. Comte, Helene Demuth, L. Feuerbach, Fränkel L., G.W.F. Hegel, E. Kant, Kossuth L. Klapka Gy., L. Kugelmann, F. Lassalle, R. Owen, H. Marx, C. H. Saint-Simon. Mindezekről Marx és Engels nyilatkozott is, mert jelentős szerepet töltek be tudományos eszmei kibontakozásukban.

Megállapítható, hogy bizarr könyvről van szó, s hogy az olvasó mást kap, mint amit a címből ítélve vár. A kiadónak nyilvánvalóan szándékában volt érdekes, az olvasóközönség érdeklődé-

sét felkeltő, rendhagyó könyvet közreadni Marxról és Engelsről; egy újabb oldalról bemutatni a tudományos szocializmus megalapítóinak küzdelmét, és érzékeltetni a kort, valamint a két nagy gondolkodót körülvevő barátok és ellenségek magatartását. A szerző szándékáról viszont nem sok jót mondhatunk, annak ellenére, hogy sokak segítségét igénybe vette (ez a forrásmunkák feltüntetéséből is kitűnik – 463–476).

Igaz, költő és író létére Enzensberger csak másodsorban publicista, s így az, amit felkínál, semmi estre sem nevezhető a nyughatatlan kíváncsiság igazságot szolgáló termékének. Inkább egy divatos, a marxizmussal kokettáló eszméáramlatnak hódol vele a szerző, ez viszont mulandó, és nem hozhat felszínre komoly és tartós értékeket.

Rehák László

AZ ÖNIGAZGATÁS DIAGNÓZISA

Prof. dr Neca Jovanov: Dijagnoza samoupravljanja.
SN Liber, Zágráb, 1983.

Könyvünk szerzője ismert szociológus, egyetemi tanár az 1974 és 1981 között megjelentetett írásait, beszélgetéseit gyűjtötte össze hazánk társadalmi-gazdasági problematikája kapcsán. A zágrábi Sveučilišna Naklada Liber tavaly jelentette meg külön kiadásban ezt a könyvet, azzal a tervvel, hogy címe: „Sociološka dijagnoza Jugoslovenskog društva”, vagy „Sociološka dijagnoza samoupravljanja” lesz. Végül is a professzor beszédeit és autorizált vitáit Az öngazgatás diagnózisa címmel jelentették meg. Jó néhány cikket már közölt ebből a Socijalizam, a Savremenost, a Marksistička misao, illetve a Naše teme című folyóirat. A mű előszava rendhagyó módon interjú formában íródott, mivel Jovanov több havi betegápolásra vonult be a vrdniki klinikára.

Neca Jovanov egy olyan szociológusnak nevezi magát, aki a jugoszláv társadalmi gyakorlatot elemzi és egyéni véleményével igyekszik fölfedni a valóság néha sajnálatos realitását, problémáit, sőt gyakorlatias megoldásokat is ajánl. Az olvasóközönség előtt szerzőnk arról ismert, hogy nem retten vissza a kellemetlen és éles kritikától sem, pedig megtörtént már, hogy a Kommunista Szövetség intézményei megvonták tőle

egyik-cikkeinek a megjelentetési jogát. Ennek kapcsán Jovanov kijelentette, hogy a jugoszláv társadalmi helyzettel kapcsolatos viták kimaradtak a JKSZ ülésein, de a párton kívüli diszkussziókat mégsem engedélyezték kellőképpen.

Neca Jovanov a vajdasági, főleg pedig a szabadkai közönség számára akkor lett közismert, amikor a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyletem megjelentette *Radnički štrajkovi u SFRJ* (Munkásztrájkok Jugoszláviában) című tanulmányát. Öt évet várt könyve kiadásra, mivel egyes politikai körök veszélyesnek tartották a megjelentetését.

A most kezünkbe kerülő könyv néhány cikke, amely még 1966 és 1977 között íródott, szintén először jelent meg. A tanulmánykötet öt fejezetre oszlik:

1. Állam és öngazgatás
2. A munkásosztály és a munkásztrájkok
3. Gazdasági hatékonyság és öngazgatás
4. A tudományról
5. Lehetséges megoldások.

A mintegy 360 oldalas könyvben megjelentetett cikkeket autentikus formájukban szerkesztették egybe. A szerző a könyv végén húsz pontban foglalja össze megjegyzéseit, ismertetve az